

פטר אלכון: סיני בינוי העותומאנים

מסמכים עותומאניים שנישתמרו מן המאה ה-16 מעידים כי הסטאטוס המדויק של סיני, או ביתר דיוק בחלקו הצפוני, בתוך הממלכה העותומאנית, לא היה גהיר כלל. הנה כד, אף שכל חצי-האי סיני נכלל כפי הנראה בגליל חג'אז¹, הרי פקודה של השולטן משנת 1577, המופנית אל מושל דמשק ומצווה עליו לרכוש סוסי-דואר באל-עריש, בתוך שאר מקומות, מעוררת את הרושם שזו האחרונה היתה בתחום-השיפוט של דמ-שק, אבל תעודה אחרת משנת 1594 מגדירה את אל-עריש כ"מבצר עריש השייך למצרים". מצד אחר, יש רמזים לכך שמבחינה צבאית היה החלק הצפוני של חצי-האי (קטיה) קשור בסג'ק של עזה.² ואמנם מחבר ערבי משלהי המאה ה-14 מוסר כי אל-עריש היתה חלק ממלכות עזה, יחד עם עוד מקומות צפונית משם ומערבית משם; ואם נקדים מאוחר למוקדם, הרי כך עדיין נחשבה בימי פעולותיו של נפוליאון באיזור בסוף המאה ה-18.³ המצב המבולבל התריף כתוצאה מן השינויים המדיניים והמינה-ליים של 1517.

אם כה ואם כה, עצומה שנשלחה אל השולטן מתחילת המאה ה-17 ממש מגלה עד כמה היה השלטון בלתי-יעיל בדרג המקומי, בלי הבדל מי המחזיק בו. בעל-העצומה, המדבר על דרך דמשק-קאהיר מעזה לקטיה, "שאדם (עובר אותה) בששה או שבעה ימים והשוכנת במדבר", מטעים כי בין שני המקומות האלה "אין שום מקום מיושב חוץ ממבצר עריש. הבדווים... מציקים בלי הרף לעוברי-אורח היורדים בדרך מצרים מעבר מזה למבצר עריש, ליד החורבות הקרויות ח'אן-יונס במדבר". זמן-מה קודם פנה בעל-העצומה אל הפחה של מצרים בהצעה לגייס פרשים ולחדש את מלון-האורחים באל-עריש; הפחה צידד במעשה הזה וכך גויסו כארבעים רוכבים, אבל הבדווים היו מרובים מדי וחיל-המצב הקטן לא היה יכול לטפל בהם. העצומה מסיימת בבקשת פירמאן שיופנה אל הפחה של מצרים לגיוס עוד ארבעים רוכבים.⁴ אין אנו יודעים מה היתה התשובה. באמצע המאה ה-18 היו הבדווים מציגים לראון בשוק של עזה את הביזה הניכרת עד מאד שהיו בוזזים משיירות עולי-הרגל למכה.⁵

מן החומר המצוי-בעין מתקבל הרושם שבאיזה אופן בלתי-מוגדר היה צפון סיני לאורך חופו של הים התיכון חלק מן הפאשאליק המצרי, אך אין זה ברור מה היה היקפו המדויק של השטח שכך "הוחזק".

נוסע מן המאה ה-18,⁶ המתאר את ההיקף הגיאוגרפי של ארץ-ישראל שהיתה אז חלק מסוריה, כותב כי היא "מקיפה את כל הארץ בין הים התיכון למערב, שרשרת ההרים למזרח, ושני קווים, אחד נמשך לדרום, ליד ח'אן-יונס, ומשנהו לצפון, בין קיסריה לנחל יפו". וזאת באשר לסיני: "המדבר הזה אשר הוא גבול סוריה לדרום משתרע בין שני המפרצים של ים-סוף: מפרץ-סואץ למערב ומפרץ אל-קאבה למזרח.

רחבו בדרך-כלל שלושים פרסה וארכו שבעים". סיפורו על התנאים בארץ-ישראל הוא רב-משמעות בהקשר הנוכחי: "אכן ארץ זו נשדדת לעתים קרובות יותר מכל זולתה בסוריה, לפי שהיא... סמוכה למדבר ופתוחה לערבים...; זה ימים רבים הם מתנצחים עליה עם כל כוח שבה, ועד כה הצליחו להשיג זכיון על מקומות מסוימים, על סמך תשלום מס... אפשר אפילו שהיו קונים להם את המקום קנין גמור אילו ידעו איך לבצל את כוחם; אך הואיל והם מפולגים ביניהם הריהם מכוונים כלי-נשק אלה איש נגד רעהו... והזילוול שלהם בכל סדר ומשטר מחליש אותם". על ערביי המדבר נאמר כי מגו אז שלושה שבטים של בדווים, שמספרם הכולל עלה כדי חמישה עד ששה אלפים ופוזורים היו בחלקים שונים של האיזור.⁷

מן השירטוט ההיסטורי שלמעלה יכולים אנו להסיק שחצי-האי סיני כשלעצמו מעולם לא היה חלק ממצרים ממש. אזורים מסוימים—אזור החוף של הים התיכון בצפון ומישור-החוף בדרום-המערב—אפשר שהיו קשורים אליה בהדוק, אבל הזיקה המשפטית-המדינית לדיוקה מפוקפקת מכל-וכל. בזמנים קדומים ביותר ודאי היה לה למצרים אינטרס בחסימת הדרך הצפונית בה אפשר היה לעלות עליה לתקפה, והיו מגעים דתיים ומסחריים עם רצועת-החוף הדרומית-המערבית של סיני. בימי הקיסרות הרומאית היה רובו של חצי-האי תחת שלטונה הישר של רומא ורק חוף הים התיכון היה קשור למצרים. לימים נשאר החבל כולו—מצרים וסיני כאחד—בגדר חטיבה, אבל במסגרת הקיסרות העותומאנית, ואם גם מבחינה מינהלית היה האיזור הצפוני קשור לפאשאליק של מצרים הרי הוסיף להיות חלק מאותה קיסרות. פרט לכך היה סיני שטח-הפקר שאיש לא גילה בו כל ענין מדיני. התנוונותה של הקיסרות העותומאנית במאה ה-18 הדגישה את המצב הזה—אדישות לחדירות של בדווים לשטחים הנושבים של ארץ-ישראל וסוריה והמשך ההחלפות והמרירות של הפחוות המקומיים הן שם והן במצרים.⁸

המאה התשע-עשרה

במאה ה-19 הגיעו התפרקותה והתפוררותה של הקיסרות העותומאנית לשלב מכריע, החל בפעולותיו של מוחמד-עלי פחוות מצרים ופלישתו לאורך נתיב-החוף של הים התיכון וסיפוחה של סוריה. משך העשור בו היה מוחמד-עלי בשלטון הונהג כמדומה באיזור מימשל מסודר במידה ידועה—לפחות בכל הנוגע לבטחון הנתיבים של עולי-הרגל על-פני סיני—על-ידי שיקום המצודות בסואץ, נח'ל ועקבה. כנגד זאת מעיד סיר ריצ'ארד ברטון על עצמאותה של האוכלוסיה המקומית. הוא מספר כי אפילו בסואץ עצמה לא העז שום מימשל בסואץ לשים יד על "טוריי", וכל שכן להענישו, בלי הבדל מה היה עונו.⁹

אין לנו ענין כאן בפרטי מפעלותיו של מוחמד-עלי וכל שעלינו לציין כאן הוא התגובה הסופית מצד מעצמות המערב, במסגרת משחק-הגומלים של היחסים הבינלאומיים, על יומרותיו לזכויות מקיפות-כל ובלתי-מוגדרות כאשר נמסר לו שעליו להצטמצם במצרים בלבד. בשדר שנשלח ב-1839 מורה הלורד פארסטון, שר-החוץ של ברי-

טניה, לסוכן הבריטי בקאהיר "להזכיר לו [למוחמד-עלי] שאין לו שום זכויות חוץ מאלו שהעניק לו השולטן; שהסמכות החוקית היחידה שבידו היא הסמכות שהואצלה לו על-ידי השולטן על חלק מנחלות השולטן...; שהשולטן רשאי לקחת מה שנתן; שעשוי השולטן בדין לעשות זאת, אם בטחונו שלו יצריך זאת".¹⁰

נסיגתו הכפויה של מוחמד-עלי וחיזוקו של השולטן על-ידי מעצמות המערב הביאו ב-41-1840 לצעדים שנועדו לצמצם את מוחמד-עלי בתחומי מצרים, "הנתונה בגבולותיה הידועים ולהוסיף על כך את הירושה, בתנאים מסוימים".¹¹ תנאי-ההסדר בהצעה הרשמית של השולטן למוחמד-עלי הוכללו בתעודה נפרדת שצורפה לאמנת-לונדון מיום 15 ביולי 1841 בין אנגליה, אוסטריה, פרוסיה, רוסיה והשולטן. וכך היתה לשונה:

"ה. מ. השולטן מתכוון להעניק ולהודיע למוחמד-עלי את תנאי ההסדר שלהבא: 1. ה. מ. מבטיח להעניק למוחמד עלי, לו ולבניו אחריו, את ניהול הפאשליק של מצרים, ונוסף על כך מבטיח ה. מ. להעניק למוחמד-עלי, משך כל ימי חייו, עם התואר של פחות עכו, ועם הפיקוד על מבצר עכו, את ניהול החלק הדרומי של סוריה, שגבולותיו ייקבעו על-פי התיחום הזה: קו זה, היוצא מפך ראס-אל-נאקורה, על חופי הים התיכון, ויוצא משם היישר עד לשפך הנהר סייסבאן בקצה הצפוני של [אגם] טבריה, יעבור לאורך החוף המערבי של האגם הנ"ל, יימשך עם החוף הימני של נהר הירדן והחוף המערבי של ים-המלח, ומשם יימשך ישר עד לים-סוף גמור בקצה הצפוני של מפרץ עקבה ויתנהל עם החוף הצפוני של מפרץ-עקבה, והחוף המערבי של מפרץ-סואץ עד סואץ. ואולם בהעלותו את ההצעות האלו, מצרף אליהן השולטן את התנאי שמוחמד-עלי יקבלן בתוך עשרה ימים לאחר שתימסר לו ההודעה עליהן, באלקסנדריה, על-ידי שליח של ה. ר., וכי בתוך כך יתן מוחמד-עלי בידי שליח זה את ההוראות הנחוצות אל מפקדי חילות היבשה והים שלו לסגת מיד [מחצי-האי] ערב, ומכל הערים הקדושות הנמצאות שם, מן האי קאנדיה, ממחוז עדנה ומכל יתר חלקי הקיסרות העותומאנית שאינם כלולים בגבולותיה של מצרים, ובגבולות פאשליק עכו, כפי האמור למעלה".¹²

אם לא יקבל מוחמד-עלי הצעה זו בתוך עשרת הימים שנקבעו לו, הרי מוצע לו הפאשליק של מצרים בלבד, בארפה של עשרה ימים נוספים. בשני המקרים כאחד יהיה עליו להעלות מס שנתי לשולטן, שיחושב לפי שיעור השטח עליו יותן הפיקוח המינהלי למוחמד-עלי. ולבסוף אף יוסיפו כל החוזים והחוקים של הקיסרות לחול על מצרים והשטחים המנוהלים על-ידיה. מוחמד-עלי לא קיבל אף אחת משתי ההצעות ולבסוף, לאחר משא-ומתן נוסף, הוצא בפברואר 1841 פירמאן שהעניק לו את הירושה על "ממשלת מצרים בתוך גבולותיה העתיקים כפי שאפשר למצאם במפה הנשלחת אליך על-ידי הוויזר הגדול שלי", ואילו השולטן נשאר בן-חורין לבחור לו לח'דיב כל בן המתיהס במישרים על מוחמד-עלי.¹³ על-פי הסדר זה נשאר הייצוג הדיפלומטי של מצרים בידי השולטן וכל ההתחייבויות הבינלאומיות שקיבל עליו זה האחרון היו מחייבות את מצרים. מצרים לא תוכל לקבל מלוות-חוץ או למסור שטחים מאדמתה בלי היתר מיוחד מן השער העליון, אשר בשמו גם יוטלו כ- המסים והמכסים.

ברור כי הדברים שלמעלה יש להם חשיבות מרכזית לגבי הבעיה שלפנינו, וכאן

המקום לכמה הערות על תכנם של המסמכים שציטטנו. ראשית, נתקבל הדבר על כל הצדדים שכל ה"מושל" במצרים עושה זאת כוואסאל של השולטן ולא כריבון בלתי-תלוי במובן הפורמלי (ובשנות ה-40 ההן גם לא במובן מעשי, כפי שהוכיחו המאורעות). פירוש הדבר הזה הוצהר בפירמאן משנת 1867 שהופנה אל אסמאעיל פחה. "הואיל ורק המימשל הפנימי של מצרים, ומתוך כך האינטרסים הכספיים, החמריים והאחרים של הארץ נמסרו לממשלתו של המשנה-למלך, נראה היה כי יש צורך להעניק לממשלת מצרים רשות לעשות את כל הסידורים או המוסדות שייראו לה נחוצים למטרה זו, בצורת צווים מיוחדים של מינהל פנימי. כל האמנות שעליהן חתמו מה ממשלתי הקיסרית צריך יהיה להוציאם לפועל, כמו תמיד, במצרים. אבל הח'דיב יש לו רשות גמורה לחתום עם סוכנים זרים אמנות מיוחדות בנוגע למכס, למשטרת-הנתינים-הזרים, למעבר סחורות ולהנהלת הדואר"¹⁴.

שנית, חצייהאי סיני נחשב החלק הדרומי של סוריה (כפי שנחשב במידה רבה בימי הקיסרות הרומאית ולאחר-מכן), להבדיל מן הפאשאליק של מצרים. מכאן נובע אפוא, שלישית, כי בהכרח אין ההסדר הסופי, שהעניק את מימשל-המורשה על מצרים למוחמד-עלי, כולל את סיני ב"הגבולות העתיקים כפי שאפשר למצאם במפה" שנשלחה אליו. במקודה זו לא היה כל ספק נשאר בלבנו אילו היתה מפה מעין זו מצויה-בעין אבל יש איזו תעלומה בדבר, ואם אין המפה טמונה עדיין בגינזך המצרי או באיזה גינזך אחר, הרי שנעלמה. כפי שעוד נראה, יש יסוד רב לדעה שלפי מפה זו לא היה סיני, או חלקו העיקרי, כלול בגבולות העתיקים של מצרים.

על בסיס הפירמאן של 1811 לא יכלה מצרים לטעון על-פי דין לריבונות חד-משמעית או לזכות-בעלות על סיני, הואיל וכפוף ל"הגבולות העתיקים" הוא מוחזק בידי השולטן. מצד שני, דומה כי עם סוף המאה הופיעה איזו תביעה מצרית על סיני או איזה קשר מיוחד אליה. תביעה או זכות מעין זו, אם יצאה מגדר תביעה על חלק מינהלי של קיסרות שמצרים עצמה היתה חלק ממנה, אי-אפשר היה, לדעתנו, לעמוד עליה מתוך בטחון מוחלט על-פי דין על בסיס של ויתור או על כל בסיס אחר שהוא. איך אפוא צצה תביעה זו במשך המאה ה-19, באיזו מידה זכתה להכרה בינלאומית ובאיזה אופן מעשי עמדו עליה? אם תמיד, עד למלחמת-העולם הראשונה, היתה התביעה רק זו שסיני היא חלק ממצרים מבחינה מינהלית מכוח הסדר עם השולטן, הרי השאלה היא איך בדיוק טיפלו בה כאשר התמוטטה סוף-סוף הקיסרות העותומאנית ונעלמה מן העולם כיחידה בינלאומית? על-כל-פנים, אם מכל בחינה מעשית, כפי שכבר רמזנו, היה סיני שטח-הפקר, צריך היה לבסס את התביעה על החזקה בפועל-ממש.

הנקודה הראשונה אותה אפשר להוכיח ללא צל של ספק היא זו שעד 1880 לערך, אם לא מאוחר יותר, היתה הריבונות-להלכה (לפחות) של השולטן על מצרים, בלי שום דבר מה היה היקפה של זו האחרונה, מוגדרת פורמלית ומופרת בינלאומית. בכל מקרה של חילופי ח'דיב—כמו ב-1873, 1879 ו-1892—הוציא השולטן פירמאן המאשר את הירושה, ופרט לזה של 1892 דיבר כל פירמאן על "מצרים והשטחים התלויים

בה" או "כפי שהיא נתונה בגבולות העתיקים שלה ולרבות השטחים המסופחים אליהם"¹⁵, אך בלי לתת כל פרטים נוספים. הדיבור על "הגבולות העתיקים" אינו מכוון בהכרח לסיני גם לא אליו בלבד. יש לזכור כי ממערב ומדרום למצרים היו ביבשת אפריקה נחלות קיסריות שלא נועדו להיכלל במצרים. גם כאן לא היו הגבולות מוגדרים בבירור, ובמחצית השנייה של המאה אכן היתה תנועה של התפשטות פעילה בשני הכיוונים האלה – קצתה, אם לא עיקרה, בהמרצתם של הבריטים – אבל אין זה מענייננו כאן.

הציון היחיד בעל-המשמעות של סיני חל בימי הפיכת-הנפל הצבאית ב-1879, כאשר נשלח ארכיאולוג בריטי מכובד, פאלמר (Palmer), שקודם-לכן ערך סקר של סיני, להשקיט את הבדווים של חצי-האי ולגייס את תמיכתם לח'דיב. ספק רב אם הצליח שפן עד-מהרה שמו לו מארב ורצחוהו נפש¹⁶. קשה באמת להבין מדוע צריך היה לשגר "משלחת" זו אלא אם כן היתה הכוונה להבטיח את החזית המזרחית ואת אזור תעלת-סואץ ובכך לצמצם את המרידה לגבולות מצרים בלבד. יהיה ההסבר אשר יהי, על-כל-פנים אין התקרית מעידה על נוכחות מצרית ממשית בסיני.

לעת הזאת נעשתה תעלת-סואץ גורם בינלאומי חשוב. לכל ארפה אמורה היתה התעלה לחצות בשטח מצרי בלבד. משום כך, ומפני שצווי-הזיכיון של 1854, 1856 ו-1866 ניתנו לאיש פרטי, לא היו הדברים אמורים בשום תעודה בינלאומית המחייבת את אישורה של קושטא. אולם הואיל ומצרים מסרה או הגבילה קצת מזכויותיה הטריטוריאליות או האחרות, הסכימו הצדדים ביניהם שהזיכיון מצריך את אישורו של השולטן, שבידו אכן הניחה מצרים את ההכרעה הסופית. והתעודה הסופית של 1866 אמנם אושרה על-ידי השולטן. אישור זה, וכן גם האישור של אמנת-1888 המפורסמת, יוצא מתוך הנחת ריבונותה המשפטית השלמה של הקיסרות העותומאנית על מצרים¹⁷. משך כל השיחות. ובתעודות עצמן, מעולם לא הוזכר סיני במפורש.*

בריטניה חזרה בה מעמדת אדישותה או אף התנגדותה שלכתחילה, וב-1875 רכשה חלק ניכר ממניות תעלת-סואץ. השפעתה ושליטתה באיזור בכלל נעשו אפוא ישרות וממשיות יותר ויותר. לא קשה לעמוד על מניעה – למנוע או לצמצם כל דריסת-רגל של מעצמה אחרת במזרח התיכון – ובמובן זה נודע ערך ניכר לשמירה על הקשרים יוצאי-הדופן בין השולטן לח'דיב. אנגליה היתה מעוניינת לחלוש על חוף-הים ועל מערכת-התחבורה בתעלה, וכל עוד היה הדבר מובטח לא איכפת היה לאנגליה באמת אם מצרים בלתי-תלויה בשולטן או מה ייעשה באיזור כולו במקרה שתתמוטט הקיסרות העותומאנית לגמרי¹⁸. כפי שהתברר הרי, בלחץ מאורעות מבית ומחוץ, נטלה בריטניה לידיה את התזקתה הצבאית ובעצם השלטונית, של מצרים ב-1882 לאחר מרידתו של עראפי.

דיכוייה של אותה מרידה בעיקר על-ידי אנגליה וצרפת הביא באורח בלתי-אמצעי

* עניינה של בריטניה בתעלת-סואץ אחרי פתיחתה לשיט ב-1869 לא שינה את מעמדה הפורמלי של מצרים כחבל, אוטונומי קימעה, של הממלכה העותומאנית.

יותר לידי איגרת-מחאה מן השער העליון אל הצרפתים ביחס למינשר שפירסמו הם והאנגלים על חידוש מרותו של הח'דיב. "שום דבר... אינו מצדיק את ההודעה המשותפת... מה-גם שמצרים היא חלק בלתי-נפרד מאחוזותיו של ה.מ.ק. השולטן ומאחר שהסמכות שניתנה לח'דיב לשמירת הסדר ובטחון הציבור... כלולה מעיקרו של דבר בזכויות וזכויות-היתר של שער העליון". במחאתו על הסגת-גבול זו של ריבונות תורכיה על מצרים נתמך השולטן על-ידי רוסיה, איטליה, אוסטריה וגרמניה. כתוצאה מכך חינה משרד-החוץ הבריטי את הדעה, בחזרי-הוראות שהוציא לנציגיו במדינות האלו, כי מן הראוי לקיים חילופי-השקפות באשר לדרך הטובה ביותר לטיי-פול בשמירת הזכויות של השולטן והח'דיב.¹⁹ לאמיתו של דבר, דומה כי לא געשה דבר והכיבוש הבריטי הפך להיות עובדה מוגמרת, מופרת בשתיקה על-ידי המעצמות האחרות. לא חל שינוי במעמד המשפטי של מצרים כלפי הקיסרות העותומאנית,²⁰ ואין כל יסוד להניח שבריטניה השלטת עתה עירערה, לפחות במובן פורמלי, על מעמד זה. שוב אין סיני מוזכר כלל בכל השיחות והשדרים האלה. באמנה האנגלו-תורכית משנת 1887 בנוגע למצרים, תעלת-סואץ וסודאן (הנושא עצמו הוא רב-משמעות), שמצרים חתמה עליה רק משנעשתה מדינה עצמאית, נאמר בסעיף 2 כי הח'דיבות כוללת את השטחים שפורטו בפירמאנים קיסריים הנוגעים למצרים.²¹ אותו דיבור מעורפל על השטחים או הגלילות העתיקים של מצרים, המצוינים או המסומנים במפות המסופחות לפירמאנים קודמים, חוזר ומופיע בפירמאן של 1892 שניתן עם עלותו של ח'דיב חדש, הוא עבאס חלמי.²² עלייתו של עבאס חלמי לכס הח'דיב היתה עילה לכמה חילוקי-דעות על סיני,²³ מהם מוכח המצב המשפטי המטושטש והשולטן מופיע בהם כשהוא טוען לזכויות ריבוניות ברורות על חצי-האי.²⁴ האנגלים גילו התנגדות לתביעה זו, ומטעמים ברורים הצליחו בהתנגדותם, ודומה כי בכל הענין כולו נהגו כאילו מחזיקים הם במצרים ללא סייג. חליפת-הדברים פותחת במברק מתאריך 8 באפריל 1982 מן השולטן אל הח'דיב.

"ידוע להוד-רוממותך שהוד-מלכותו השולטן נתן היתר למציאות מספר מספיק של זפטייה שהוצבו על-ידי ממשלת מצרים עקב מעברו של ה'מחמל' המצרי בדרך-היבשה באל-וג'ה, מועלה, דבע ועקבה, על החוף של חג'אז, כמו גם במקומות מסוימים של חצי-האי טור-סיני. הואיל וכל המקומות האלה אינם מופיעים כלל במפה של 1257 [1841] שנמסרה למנוח מוחמד-עלי פחה והמציינת את הגבולות המצריים, לכן הוחזרה אל-וג'ה באתרונה לווילאיית של חג'אז, על-פי איראדה של הוד-מלכותו הקיסרית, כמו שהוחזרו אליה באחרונה המקומות דבע ומועלה. ממש כך מסופחת כיום גם עקבה לווייל-איית הנ"ל, ובאשר לחצי-האי טור-סיני נשמר המצב הקיים והוא ינוהל על-ידי הח'דיבות באותה צורה שנוהל בימי סבך אסמאעיל פחה ואביך מוחמד-תופיק פחה".

על כך הגיב בארינג, הסוכן הבריטי בקאהיר, כעבור חמישה ימים, אך הוא עשה זאת בדונו עם קושטא בדבר שלמבט ראשון הוא נראה כמין חילוק מילולי קטן בין שני הפירמאנים.

"אישי המיניסטר, אני מתכבד לצרף בכאן העתק של הנוסח התורכי של פירמאן שהוציא הוד-מלכותו הקיסרית השולטן אל הוד-רוממותו הח'דיב, שנמסר על-ידי השער העליון לשגריר של הוד-מלכותה הבריטנית בקושטא, אשר ממנו קיבלת אותו אתמול; מצורף גם תרגום צרפתי. הוד-מעלתו ישים לב כי הפירמאן הנוכחי יש בו קטע בנוגע לגבולות-תיה של מצרים שאינו מופיע בפירמאן שניתן להוד-רוממותו הח'דיב המנוח מוחמד-תופיק פחה מתאריך 19 שעבאן 1296 (1879). בתרגום הצרפתי של אותה תעודה אומר הוד-מלכותו הקיסרית השולטן שהוא מפקיד בידי הח'דיב את 'חד'יבות מצרים, כפי שנוצרה על-ידי גבולותיה העתיקים וכולל השטחים שסופחו אליה'.

"בפירמאן הנוכחי נאמר כי 'חד'יבות מצרים על גבולותיה העתיקים המצוינים בפירמאן הקיסרי מתאריך 2 רביע אח'ר 1267 הג'. (1841) וכן במפה המצורפת לפירמאן הנ"ל, והשטחים המסופחים בהתאם לפירמאן הקיסרי מתאריך 15 זיל-חג'ה 1821 הג'. (1865), נמסרו לך'. המזכיר הראשי של הממלכה לענייני-חוץ של הוד-מלכותה הורה לי להסב את תשומת-הלב של הוד-מעלתך לאי-התאמה זו ועלי לבקש שתודיעני רשמית אם מסר השער העליון הודעה או הסבר לך או לממשלת מצרים".

ראוי לציין שעוד לפני הפירמאן של 1879 היה שינוי מילולי בנוסחה של 1841. בפירמאן מ-1866 אל אסמאעיל פחה, ששינה דרך-אגב את סדר הירושה, היה הביטוי "ממשלת מצרים עם השטחים המסופחים אליה והתלויים בה", אך לא נשמעה מחאה משום צד; אנגליה, כמובן, לא היתה מעוניינת אז במיוחד. הסיבה לכך שאי-ההתאמה שוב לא עוררה דאגה טמונה ודאי בתוכן של המברק שלמעלה, שגילה כי קושטא מצדה אומרת לנהוג כעולה על רוחה בשטחים ידועים בסיני. ברור למדי שהמפה של 1841 לא כללה את סיני, או את עיקרו, שפן דומה כי הדיבור על מפה מעין זו הוא ההפרש הממשי היחיד בין הנוסחות של 1879 ל-1892. הסבר זה עולה לנו מתשובתו של שר-החוץ התורכי בארינג ב-13 באפריל.

"אישי המיניסטר. קיבלתי את המברק בו הואלת לכבדני, מתאריך 11 בחודש זה, על-מנת להעביר אלי העתק בלשון התורכית, עם תרגומו בצרפתית, של פירמאן ההסמכה של ה.ר. הח'דיב. בהודיעך לי כי הפיסקה בנוגע לגבולות הח'דיבות אינה הולמת את זו המצויה בפירמאן הקיסרי מ-19 שעבאן 1296, מואיל אתה לשאול אותי אם קיבלה הממשלה הח'דיבית מן השער העליון הסברים בנידון. לשמחתי יש בידי לברוך, אישי המיניסטר, כי בתאריך 8 בחודש זה אמנם העביר ה.ר. הוויזר הגדול לה. ר. הח'דיב, בטלגרף, איראדה של ה. מ. ק. השולטן המעניקה לו, כמו לקודמיו, את הגיהול של חצי-האי של הר-סיני. איראדה זו, אשר העתק ממנה תמצא במצורף לזה, נותנת סיפוק מלא לה. ר. הח'דיב, שמיהר להביע תודתו לה. מ. ק. השולטן".

תשובתו של בארינג מבררת את המצב במלואו ואינה זקוקה לפירוש.

"אני מתכבד לאשר קבלת איגרתו של הוד-מעלתך מתאריך היום, בה... אתה מוסר לי את הנוסח התורכי והתרגום הצרפתי של מברק שנשלח ב-8 בחודש זה על-ידי הוויזר הגדול של הוד-מלכותו הקיסרית השולטן אל הוד-רוממותו הח'דיב, המודיע להוד-רוממותו כי, ככל שהדברים אמורים בחצי-האי סיני, הסטאטוס-קוו עומד בעינו, וכי הח'דיבות תוסיף לנהל אותו. ידוע להוד-מעלתך כי אין להכניס שום שינוי בפירמאנים המסדירים את היחסים בין השער העליון ובין מצרים בלי הסכמתה של ממשלת הוד-מלכותה הבריטנית. משום כך ניתנה לי הוראה להסב את תשומת-הלב של הוד-מעלתך לכך שבפירמאן הנוכחי הוכנסה הגדרת גבולות שהיתה שונה מזו המצויה בפירמאן שניתן להוד-רוממותו

הח'דיב המנוח, ואשר, אם נקראה בפני עצמה, נראה היה כאילו רמזה כי בעתיד יהיה חצי־האי סיני כפוף מבחינה מינהלית לא לח'דיבות של מצרים אלא לוילאיית של חג'אז. אולם המברק מן הוויזר הגדול, שהוד־מעלתך כיבדני ומסר לי עליו, מבהיר כי חצי־האי סיני—כלומר, השטח שגבולו ממזרח הוא קו העובר בכיוון דרומי־מזרחי מנקודה שבמרחק קצר מזרחה לאל־עריש עד פתח מפרץ־עקבה—יוסיף להיות מנוהל על־ידי מצרים. מצודת עקבה, הנמצאת ממזרח לקו המדובר, תהיה אפוא חלק מן הוילאיית של חג'אז. ממשלת הוד־מלכותה מסרה לשער העליון לפני שבועות אחדים, באמצעות הממונה על השגרירות של הוד־מלכותה בקושטא, על נכונותה להסכים עם סידור זה. במסיבות אלו ניתנה לי הוראה להכריז על הסכמתה של ממשלת הוד־מלכותה הבריטנית להגדרת הגבולות הכלולה בפירמאן הנוכחית, כפי שהוסף, תוקן והוסבר במברק מן ה־8 בחודש זה... שבעיניה הוא נספח לפירמאן והוא חלק ממנו, ואין לה שום התנגדות להכרזה הרשמית של הפירמאן בתוספת של מברק־ההסבר הנזכר למעלה. עלי להוסיף כי ממשלת הוד־מלכותה אינה יכולה לקבל זכויות או תביעות טריטוריאליות קיימות כלשהן מושפעות במידה כלשהי משינויים שהוכנסו בלשון הפירמאן, או מקבלתם של אלה. ניתנת לי הוראה לפנות באיגרת זו אל הוד־מעלתך, כמו גם באיגרת מן ה־11 בחודש זה, כדי להעלות רשמית את ההשקפה בה החזיקה ממשלת הוד־מלכותה במשא־ומתן שהשתתפה בו בנושא זה, ואשר עתה סוים."

הפרשה כולה נראית מעורפלת למדי אפילו בלשון המסמכים שצוטטו. הסבר אחד שאפשר להעלותו הוא זה שלפחות לפני 1892 עבר הגבול המינהלי המצרי בתוך הקיסרות מרפיה לעיר סואץ וכך נוצר המשולש הצפוני שצוין למעלה. שאר חלקי סיני, ממזרח ומדרום, היו חלק מן הפרובינציה של חג'אז. התוצאה של 1892 היתה אפוא עמידה תקיפה על זכות להרחיב את הקו לעמדה של רפיח־עקבה. אם כה ואם כה, תורכיה לא הסכימה ולא התנגדה לעמידתו החד־צדדית של בארינג על קו־הגבול אשר לו טענו הבריטים,²⁵ אלא שמן המאורעות של 1906 שאותם נבדוק להבא נראה כי בעיני תורכיה עדיין היתה זו שאלה פתוחה.

את המצב בסוף המאה ה־19 אפשר לסכם בזו הלשון: ביחסים בין הח'דיבות לשל־טונות המרכזיים של הקיסרות העותומאנית היתה הראשונה בלתי־תלויה בכמה מובנים פנימיים אבל סמכויותיה היו שאובות מן השולטן ועם עלייתו של כל ח'דיב לשלטון חודשו הסמכויות האלו ואושרו, לפעמים אולי בשינויים קלים.²⁶ על היחסים האלה ריחף מעמדה המיוחד של בריטניה, שמכל הבחינות המעשיות היה ראשון־במעלה. לענייננו הנוכחי חשוב הוא במיוחד שהניהול המצרי הנומינלי של סיני כולו נקבע לראשונה פורמלית, תחת לחץ בריטי, ב־1892.

הנה כך עבר הגבול הצפוני של אזור הניהול של סיני לאורך הקו שצוין בתעודה המוזכרת למעלה.²⁷ אולם השאלה אם היתה סיני תחת ניהול מצרי נשארה שנויה במחלוקת, כפי שעולה משדר ששיגר הלורד קרומר למשרד־החוץ הבריטי במאי 1906.²⁸ העילה לדבר היתה נסיון נוסף מצד התורכים להעמיד על זכויותיהם הריבו־ניות, נסיון שבא עקב נוכחות חיילים מצרים בפיקודו של קצין בריטי בעקבת, שעליו הצהירו כי הוא התערבות ללא הצדקה בעניינים של ארצות הנתונות לריבוניות תורכית.²⁹ קרומר מסר כי לשולטן, כנראה, יש רושם שהסדר המבוסס על המברק

הנזכר מתאריך 8 באפריל 1892 מוגבל על-ידי הבנה קודמת מצד הבריטים, אשר לפיה "הגבול המינהלי בין תורכיה למצרים צריך לעבור בקו ישר מאל-עריש על הים התיכון לראס-מוחמד, שעל חוף ים-סוף, מרחק קצר ממוצא מפרץ-עקבה". אכן היה רמז לכך בהתכתבות קודמת. קרומר מסר כי הוא עצמו הביע התנגדות גמרצת לקבלתו של רמז זה, אך מכל-מקום הרי לדעתו הסדיר את הענין המברק שלמעלה, שקבע כי אכן יישמר הסטאטוס-קוו באשר לחצי-האי טור-סיני. אולם נראה הדבר שהתורכים נתנו למברק זה פירוש שונה קימעה, שלפיו חצי-האי מכיל את הטרי-טוריה שמדרום לקו ישר מעקבה לסואץ, שמצפון לקו הזה נמשך הגבול המצרי מרפיח לסואץ, וכי מכאן נבע שהאיזור שגבולו לצפון-מערב הקו רפיח-סואץ, מדרום הקו סואץ-עקבה ומזרח הקו עקבה-רפיח כלול בטריטוריה התורכית. עם זאת היו התורכים מוכנים להתפשר על-ידי מתיחת קו מרפיח לראס-מוחמד, שלפיו יהיה כל החוף המערבי של מפרץ-עקבה תורכי.

קרומר סיכם לאמור:

"כאשר מסרתי לך על התביעות שהועלו... כמנוסח למעלה, התכבדתי להטעים כי המח-לוקת שוב אינה סובבת על שאלה מקומית באשר לבעלות על טאבה וכמה מקומות אחרים בסביבת עקבה אלא שעתה עלינו לטפל בנסיון מכונן להעביר את הגבול התורכי ומסילות-הברזל האסטרטגיות לסואץ שעל גדות התעלה; או שאם מצד שני יתקבל הקו ראס-מוחמד-רפיח (המוצע... כפשרה), יקודם הגבול התורכי לסביבת נח'ל, ז.א. במטחויי פגיעה נוחה במצרים, וכי הואיל וראס-מוחמד נמצאת על ים-סוף מחוץ לפניסה הצרה למפרץ-עקבה ייעשה המפרץ למעשה ים סגור בבעלותה של תורכיה ואיום מתמיד לבטחוננו של נתיב-המסחר למזרח.

"היה לי הכבוד לחוות את דעתי כי השאלה לא פסקה מהיות מקומית בלבד; כי חשיבות עליונה לגבי האינטרסים הבריטיים, המצריים והאירופיים הכלליים נודעת לכך שיימנע מתורכיה להגשים את התכנית שעליה הכריזה עתה, וכי הרחבתה של תכנית זו תיצור בבירור איום רציני לא רק לחירויות של מצרים והשושלת הח'דיבית אלא גם לחופש המעבר בתעלה".³⁰

משמעות מרובה נודעת לשדר של קרומר. הוא מאשר מה שכבר הצטייר מן העמו-דים הקודמים, והוא שעד לחפירתה של תעלת-סואץ ולהופעתם של הבריטים באיזור לא היה סיני, מחוץ לרצועת הים התיכון שלו, חבל חשוב אלא למעשה שטח אחורי שנחשב אך במעט או לא נחשב כלל, טריטוריה פתוחה שבין מצרים לארץ-ישראל-סוריה. עיסוקיה של בריטניה בתעלה ושיקולים קיסריים ומסחריים שיוו לה עתה חשיבות צבאית ואסטרטגית, וככל שיוזז הגבול צפונה ומזרחה כך ייטב. אלה היו הטעמים היחידים שביסוד המאמץ להרחיק את קושטא מן האיזור, ובגלל מעמדה המיוחד של בריטניה בקאהיר – לעשותו חלק ממצרים.

הבה נשוב למאורעות של 1906. אולטימטום בריטי לתיחמו המידי של הגבול זכה לתמיכה מצד הצרפתים והרוסים (המערך הבינלאומי של המעצמות הגדולות כבר היה לובש צורה) ונשען על תנועות הצי המלכותי בים התיכון. נעשו כל מיני צעדים דיפלומטיים שבמהלכם טענו התורכים בשלב מסוים, לא בלי הצדקה, שתיחום הגבול אינו נחוץ ואינו כדאי בין שטחים שהם למעשה שני חלקים של אותה קיסרות. הם

גם ביקשו שהבריטים יצהירו כי תכובד ריבונותו של השולטן. על כך השיבה בריטניה כי מעולם לא עירערה על ריבונות זו אלא שאם "יחשבו שאין זו מתישבת עם הכיבוש הבריטי ועם זכותנו להתערב בענייני מצרים, נשתמש במלוא הכוח שלנו לקיים את מעמדנו; לא היה זה בכוונתנו שלא יעלה הדבר בקנה אחד עם ריבונותו של השולטן, אלא אם כן יביא הוא עצמו לידי כך".

השולטן ויתר לבסוף נוכח האולטימטום הזה וועדת-גבולות החלה בעבודתה. אפילו אז נתגלעו סיכסוכים ובנקודה מסוימת ניסו התורכים בלא הצלחה להחיות את תביעתם הישנה על סואץ. בסכמו את הענין מעלה קרומר גילוי מעניין. "נוכח עמדתה התחלטית של ממשלת הוד-מלכותו נפסק הנסיון וממשלת השולטן נסוגה, במידה של הגיון למראית-עין, לטענה שמבחינה גיאוגרפית או אחרת אין חצי-האי סיני מקיף את הטריטוריה השוכנת מצפון לדרך סואץ-עקבה ודרומית-מערבית לגבול רפיח-סואץ של מצרים גופה, טריטוריה המסומנת כתורכית ברוב המפות האנגליות והזרות" (הדגשה שלי—פ.א.).

בדין-וחשבון השנתי על תורכיה ל-1908 מאשר ג'. ה. פיצמוריס את חשיבותם של מאורעות 1906 המתוארים למעלה. הוא כותב: "התוצאה הסופית... היא שהשולטן נאלץ רשמית להודות כי המונח 'חצי-האי סיני', שניהולו נמסר בידי הח'דיב בתוקף המברק מיום 8 באפריל 1892, מקיף את משולש הטריטוריה השוכנת בין הקו מרפיח לפואץ (ז.א. גבול הווילאית או הפרובינציה של מצרים גופה) לקו המתנהל עם דרך עולי-הרגל מסואץ לנח'ל ולעקבה, שהוא הגבול הצפוני של חצי-האי סיני הקרוי כך מבחינה טכנית"³¹ (ההדגשה שלי—פ.א.).

אם נשרטט על המפה את הקווים האמורים למעלה, נמצא הפרש בין קרומר לפיצמוריס.

יש להדגיש כי נאמר במפורש שאמנת 1906, אשר "יישבה" את הענין, נוגעת בקביעת קו מינהלי בין הווילאית של חג'אז ומחוז-המימשל של ירושלים לחצי-האי סיני, שעמודי-הגבול שלהם (לכשיוצבו) יהיו תחת חסות השולטנות והח'דיבות כאחת, והאמנה קובעת כי האנשים היושבים משני הצדדים יוסיפו להחזיק בזכויות המים והקנין העתיקות שלהם.³² המאורעות של 1906 הפיגו את הספקות בנוגע לפרשת 1892, ואכן יש הרואים בהם את השעה בה הובאה סיני למעשה לראשונה, מחוץ למשולש רפיח-סואץ-הים התיכון, תחת פיקוחה המינהלי של מצרים בכפוף לריבונות התורכית.³³

בצד זה של השאלה יש לשים לב, מצד אחד, לעובדה כי "התורכים הצעירים" מצדם טיפתו את הרעיון של "רוואנש". זמן קצר לאחר שעלו לשלטון ב-1908 מסר אחד ממנהיגיהם לשגריר הצרפתי כי "מצרים היא בשבילי... מה שאלזאס-לורן היא בש-בילך"; וב-1910 מסר דיפלומט גרמני כי מאז בנייתה של מסילת-הברזל החג'אזית לחשובת תורכיה ברצינות על התקפה על מצרים.³⁴ מצד שני, יש לשים לב לחוק מס. 15 משנת 1911 שהוציאו השלטונות המצריים על הארגון המינהלי והמשפטי של מחוז סיני.³⁵ על-פי פרק 1 של חוק זה חלים סעיפיו על כל חצי-האי למעט את

האיזור של מחוז אל-עריש והמקומות "עינות משה" ואל-טור, הגבלה שמשמעותה מרובה. שנית, כנאמר בפרק 2 של החוק, יישאר גיהולו של האיזור אך-ורק בידי שר-המלחמה, שבידיו תהיינה כל הסמכויות של כל אחד מן השרים; הוא ימנה מושל שיהיה כפוף לו. סמכויותיו של השר אמורות היו לכלול סמכויות "חקיקתיות" (חלק 4). כל נעימתו של החוק היא בעלת אופי של כיבוש צבאי.

זאת ועוד: ביום 12.12.56 השיב הלורד רדינג, אז שר-החוץ הבריטי, בבית-הלורדים ללורד קילארן, לשעבר הנציב-העליון הבריטי במצרים ולאחר-מכן שגריר (1943—1946), בזו הלשון:

לא ידוע לי שום מסמך חוקי פורמלי המעניק למצרים את הריבונות על כל חצי-האי סיני... "הענקת הזכות לגיהול טריטוריה זו אושרה בפירמאן שנתן השולטן... לח'דיב... ב-8 במאי 1892, ולאחר-מכן הוכללה באיגרות (מ)מאי 1906. גבולה המזרחי של מצרים מעולם לא הוגדר במפורש אחרי מלחמת-העולם הראשונה, כשנעשתה מצרים ממלכה בלתי-תלויה!" (המובאה לקוחה מתשובה לשאלתה בבית-הנבחרים ב-21.2.51).

הערות

- 1 ל. אקנשטיין, דבריימי סיני (אנגלית. 1921).
- 2 א. הד, תעודות עותומאניות על ארץ-ישראל 1615—1552 (אנגלית. 1960), 126-27, 78.
- 3 מ. א. מאיר, תולדות העיר עזה (אנגלית. 1907), 87, 101-2. בימי-הביניים היתה עזה העיר האחרונה על הדרך למצרים ומרכז מסחרי שהיתה לו גם חשיבות צבאית ניפרת, כמו גם סלע-מחלוקת בין המדינות היריבות שבאיזור; שם, 1, 91. הש' וולניי, מסעות במצרים ובסוריה בשנים 1783, 1784 ו-1785 (צרפתית. 1789), 205.
- 4 הד, כנ"ל, 86-85. ח'אן-יונס "צצה" כמדומה בסוף המאה ה-14, כח'אן של אמיר שנקרא בשם זה, והיא נעשתה תחנה ידועה במסע במדבר. מאיר, כנ"ל, 91.
- 5 מאיר, כנ"ל, 100.
- 6 וולניי, כנ"ל, 197-98, 208.
- 7 שם, 209. הש' התיאור שנתן דין סטנלי, סיני וארץ-ישראל (אנגלית. 1864), 136, על פשיטות הבדווים, "שודדי-הים של המדבר", לארץ-ישראל.
- 8 ג. א. קירק, קיצור דבריימי המזרח התיכון (אנגלית. 1952), 60 וגו'. השווה המפות, שם, ב-1, 17, 29, 55 ו-79, הנותנות תיאור גראפי של מצב סיני עד למאה ה-19. ראה גם מפה של האיזור מתאריך 1801, הנמצאת כיום בספריה הלאומית בירושלים, מס. 60105, ובה אנו רואים את הגבול הנמתח מאל-עריש דרומית-מערבית לעיר סיני. באשר למצב ברביע הראשון למאה ה-19, ראה א. ג'. ראסטין, הגיניז' המלכותי של מצרים והמהומות בארץ-ישראל (אנגלית), 1834.
- 9 אקנשטיין, 185. הש' סטנלי, כנ"ל, 25.
- 10 א. א. פאטון, תולדות המהפכה הצרפתית (אנגלית. 1870), כרך ב, 170, וראה גם 95, 101, 168.
- 11 פירמאן מ-13 בפברואר 1840 ; Documents diplomatiques 9—7.
- 12 ג'ילאט (עורך. 1909), Répertoire général de la législation et de l'administration Egyptiennes, 1840—1908 Documents ; עמ' 2-4; הורביץ, דיפלומטיה של המזרח הקרוב והתיכון (אנגלית. 1956).

- ¹³ Documents diplomatiques, 10; הורביץ, כרך א, 121.
- ¹⁴ ג'ילאט, כרך ב, 485; ראה גם פירמאן לאישור ל-1869, שם, 486-87.
- ¹⁵ Documents diplomatiques, 17, 23; הורביץ, 174 וגו'.
- ¹⁶ אקנשטיין, 190.
- ¹⁷ ב. אברם, התפתחות הסטאטוס של תעלת-סואץ (אנגלית, 1958), 27-21; מ. ח'דורי, "פנייתה של תעלת-סואץ" במשבר המזרח התיכון (אנגלית) בעריכת ג'. ו. הלדרמן (1968), 33; המשפט ובעיות זמננו, 14.
- ¹⁸ ראה השדר של הלורד סולסברי אל הסוכן הבריטי בקושטא מ-16 באוקטובר 1879, מובא אצל הורביץ, 191 וגו'.
- ¹⁹ הורביץ, 195 וגו'. על מצבה של מצרים ב-1882 בקיסרות התורכית, ראה ה. ו. טמפרלי, תולדות ועידת-השלום של פאריז (אנגלית, 1924), כרך ו, 193.
- ²⁰ Survey of international Relations, 1925, כרך י, 197.
- ²¹ הורביץ, 201; הש' אברם, כנ"ל, 32.
- ²² Documents diplomatiques, 27.
- ²³ ג'ילאט, 484, 510 וגו'.
- ²⁴ ראה ה. פ. פרישוואסר-רענן, גבולותיה של אומה (אנגלית, 1955), 36-35.
- ²⁵ שם, 39.
- ²⁶ הש' א. קולוויין, היוצרותה של מצרים החדשה (אנגלית, 1906), 18.
- ²⁷ ראה המפה אצל ג. ורני וו'. דובמן, המעצמות הזרות בלבנט, בסוריה ובארץ-ישראל (צרפתית, 1900), 1, מקום שהקו הישר מאל-עריש לעקבה מכונה "גבול המחוז הכפוף מצרים".
- ²⁸ Cmd. 3006.
- ²⁹ פרישוואסר-רענן, כנ"ל, 39.
- ³⁰ הש' גם קרומר, מצרים החדשה (אנגלית, 190), כרך ב, 69-267. באשר למעמדה של רפיח על הגבול, ראה ההערות שיוחסו לסיר ארצ'בילד מארי, המפקד הבריטי במצרים, אצל ד. לויז ג'ורג', זכרונות מלחמה, כרך ב, 1082.
- ³¹ על הפרשה כולה ראה גויץ' וטמפרלי, תעודות בריטיות על מקורות המלחמה, כרך ה, 95-189; ו. צ'יירול, הבעיה המצרית (אנגלית, 1921), 54; ל. מ. בלומפילד, מצרים, ישראל ומפריץ-עקבה (אנגלית, 1957), 199 וגו'. אשר לקריהתיחום המדויק כפי שהוסכם עליו לבסוף, ראה הסכם-רפיח מ-1 באוקטובר 1906, אצל ג'ילאט, כרך ה, 368 וגו'.
- ³² ג'ילאט, כרך ה, 368 וגו'.
- ³³ ר. מיינרצהגן, יומן מזרח-תיכוני, 36-1917 (אנגלית, 1959), 19-18. מיינרצהגן היה הקצין המדיני הראשי לארץ-ישראל וסוריה במטהו של אלנבי ב-21-1919, אחראי לפני משרד-החוץ הבריטי, ולאחר-מכן מאנשי משרד-המושבות. שם, 24, 97. בשנים שלאחר-מכן הוא חוזר לנקודה שהעלינו בכתוב כאן. הגה כך הוא מציין ב-1948: "כאשר הייתי בסיני בימי מלחמת-העולם הראשונה נתגלה לי כי הגבול הריבוני בין מצרים לתורכיה עובר מרפיח לסואץ", שם, 237. ראה גם ב-270 (1954), 316 (1956), וע' 335 (1957). השקפתו נחקבלה ב-1957 על-ידי הלורד סולסברי במכתב לטיימס. מיינרצהגן עצמו אף הוא כתב מכתב באותה נימה. נראה הדבר כי אף אחד משני המכתבים לא הביא בעקבותיו הכחשה כלשהי; שם, 25-324.
- ³⁴ פרישוואסר-רענן, כנ"ל, ע' 35.
- ³⁵ I. A. Wathelet & R. G. Brunton, Codes Egyptiens et Lois Usuelles en vigueur en Egypte (1920), Vol. II, 649-53.